

KICHIK JANRLARDAGI BUYUK FALSAFALAR*Xoliyorova Aziza Alixonovna**TerDU adabiyotshunoslik yo`nalishi II kurs magistranti*

Annotatsiya. Biz ushbu maqolada Abdulla Oripovning falsafiy dunyoqarashini to`rtliklari asosida tahlil qildik va borliqni anglashning mazmun mohiyatini misollar orqali ochib berishga harakat qildik.

Аннотация. В этой статье мы проанализировали философское мировоззрение Абдуллы Орипова, основанное на его четырех положениях, и попытаемся на примерах раскрыть суть понимания существования.

Annotation. In this article, we have analyzed Abdulla Oripov`s philosophical worldview based on his four points and we will try to reveal the essence of the understanding of existence through examples.

Kalit so`z: falsafiy dunyoqarash, ijod, darajalanish, absurtizm, ruhiyat, tahlil va talqin, parallelism, individuallik, tashbeh.

Ключевые слова: философское мировоззрение, творчество, нивелировка, абсурдизм, духовность, анализ и интерпретация, параллелизм, индивидуальность, аллегория.

Key words: philosophical outlook, creativity, leveling, absurdism, spirituality, analysis and interpretation, parallelism, individuality, allegory.

Ijod... Bu shunday sirli jarayonki, bu jarayonda u muzliklarni eritib, vulqonlarni muzlatib, qorong`ulikni nurga to`ldirib, yuragingizning hatto o`zingiz bilmagan torlarinida chertib o`tishi mumkin. Ijod bu o`z-o`zini anglash, ruhiyatni his qilish, yaratish va mana shu yaratishlarda yaralish zavqi. Shoirchi? Shoir kim? Menimcha shoir ana shu sirli ijod deb atalgan asovni jilovlagan inson. Abdulla Oripov ta`biri bilan aytganda esa:

Tog`day og`ir yukni kiftiga olib,

Qushday yengil bo`lib yuradi shoir¹

¹Oripov A. Shoir yuragi. –Toshkent: Ma`naviyat nashriyoti, 2003.66-b.

Abdulla Oripov ijodi ijtimoiy,iqtisodiy,ma`naviy,ruhiy,sotsial taraqqiyot va tarixda o`ziga xos va o`z yo`liga ega bo`lgan ijoddir. Bu yo`lda borliq va uning Yaratuvchisi,inson va tabiatning munosabatlari,umr,umrning lahzalik nafasi,olamning soat kabi aylanuvchi va hisob-kitob qiluvchi kavgiri,zamon va makon,dunyo va insonning mohiyatni anglash jarayonidagi o`rni ,inson yuragidagi eng kichik tomchilardan eng buyuk evrilishlargacha barchasi o`z aksini topgan.

Abdulla Oripovning eng kichik to`rtliklaridan tortib,eng kata she`rlarigacha bo`laklar orasida uzviylik buzilmaganligini,hamda ular orasida butunlik,yaxlitlik,sistema borligini ko`ramiz. Shoir hayotning har bir lazasida, hodisasida hech kim ko`rmagan kata falsafalar borligini ko`radi.

Qismatni nariroq surib bo`lmaydi
 Bilmaysan yo`lingni qay vaqt to`shin
 Ko`z bilan hech qachon ko`rib bo`lmaydi
 Daraxt va tirnoqning qanday o`shin.

Abdulla Oripov kichik lahzalarda buyuk haqiqatlarni yaratgan,tomchida quyoshning aksini ko`rgan ijodkordir. Uning ushbu to`rtligi insonni o`ylashga,kirlashga,iztirob chekishga majbur qiladi.

Nogoh entikdi-yu, egildi kamon
 O`q uchdi belgisiz yoqlarga tomon
 Keksa otasining qaddin dol etib,
 Ketib borar edi, farzand shu zamon²

To`rtlikda kamon va o`q harakati tasvirlangan. Ammo shu harakat va predmetlar orqali shoir buyuk va achchiq haqiqatni ko`rsatgan.

She`rda ota kamonga, farzand esa o`qqa qiyoslanadi. Buni xususiyatlar misolida quyidagicha keltirishimiz mumkin:

Ota-kamon=egilgan, qaddi dol,vazifasi o`q otish
 Farzand-o`q=adi,tik vazifasi manzilga tegish

² Oripov A. Shoir yuragi. –Toshkent: Ma`naviyat nashriyoti,2003.66-b.

Ota farzandini o`q kabi qaysidir manzilga yo`llaydi. Farzand esa otadan uzoqqa, taqdir atagan manzilga qarab uchmoqda. To`rtlikda “belgisiz yoqlar” degan so`z bor. Demak ota ham farzand ham mamzil qayerdaligini bilmaydi. Ammo shu yerda masalaning nozik joyi ham bor. O`qni kamon otdi, mo`ljalni ham kamon oldi... Bu yerda otaga ham asosiy e`tiborni qaratishimiz kerak. She`riyatda kamon va o`q obrazi bor. Ammo bu predmetlarni farzand va otaga o`xshatish yangi topilmadir. Abdulla Oripov ijodida bunday kashfiyotlar juda ham ko`p.

Abdulla Oripov she`rlarida axloq va odob, sabr-qanoat, sadoqat va muhabbat, ma`rifat barcha ezgulik va yovuzlik haqidagi fikrlar ixcham tarzda berilgan. Ularni aforizm shaklida qo`llash uchun ham juda qulay. Abdulla Oripov she`rlari o`qilishi oson, omma uchun ham alohida auditoriya uchun ham birdek qadrli. Satrlar shunchalar quymaki, ba`zan yodlab olganingizni o`zingiz ham bilmay qolasiz.

O`zi oddiygina

Kam yo`q ishida

Tonnalab ko`mir bor

Lekin ichida³

Abdulla Oripov bu mavzu xususida juda ko`p kuyunib gapirgan. She`rlarida juda ko`p hasadgo`y va hasad mavzusida topilmas metoforalar yaratgan. Professor Ilhom G`aniyevning “Abdulla Orif falsafasi” kitobida Abdulla Oripov o`z ijodi davomida eng ko`p qo`llagan so`zlar jadvalini tuzgan. Jadvalda 48-o`rinda hasad so`zi turibdi. Yuqoridagi she`rga fikrimizni qaratadigan bo`lsak, hasadni ko`mirga qiyoslagan. Bilamizki, dunyo oq va qora ranglarda tavsiflanadi. Oq rang yorug`lik, ezgulik, quvonch va baxtni ifodalaydi. Insonning ko`ngli qanchalik oq va nurli bo`lsa, bu xususiyat uning yuziga ham ko`chadi. Darhaqiqat, hasadgo`y insonning yuragi ham qorong`ulikdan iborat. Unda ezgu fazilatlar bo`lishi mumkin, ammo qorong`ulik hammasini o`z domiga tortib ketgan. Zulmatda hech qanday yorug` lahzalar ko`rinmaydi. Hasadgo`y esa doim shu qorong`ulikda yashaydi. Bu juda yomon va xavfli kasallikdir. Bu kasallikka ham Abdulla Oripovning o`z ijodidan javob topamiz.

³ Oripov A. Shoir yuragi. –Toshkent: Ma`naviyat nashriyoti, 2003. 72-b.

Nafrat ham ulg`ayar sekin qatma-qat

Ezgu hislaringa bermay qo`yar erk

Bolam, sen uni ham etgin nazorat

Daraxt va tirnoqni qaychilagandek.

Inson hamisha o`zini qaychilab, nazorat qilib yashashi kerak.

Abdulla Oripov ijodida mahzunlik, mung juda ko`p o`rinlarda ko`zga tashlanadi.

Bu ba`zan absurtizm kayfiyatini beradi (Professor Bahodir Sarimsoqov absurtizm tushunchasini insonni hayotdan bezishi bilan bog`laydi. Hamda bu holat o`tkinchi holat ekanligini va insonning ruhiyatida uzoq davom etmasligini aytib o`tgan).

Oqar daryoga ham kimdir band bergan

Xayot kimga zahar, kimga qand bergan

Ey g`ofil, sarkash deb meni kamsitma

G`anim senga emas, menga pand bergan ⁴

-Nega qadding egik, nega boshing xam,

Nega nigohingni tortadi tuproq?

-Mening yer ustida tanishlarim kam

Mening yer ostida do`stlarim ko`proq⁵

Bu to`rtliklarda absurtizm kayfiyati kuchliroq. Bir qaraganda shunday ko`rinadi. Ammo bu hasrat va mung shaxsiy kechinmalar bilangina bog`lanmay umuminsoniy dard bilan tomirlashgan. To`rtlikda hatto oqar daryoga ham kimdir band berganligi ta`kidlab o`tilgan. Hayot kimgadir zahar berib tarbiyalasa, ko`zini ochsa, kimgadir qand berib qalbini uxlatadi. She`rda ichki darajalanish mavjud. Satrdan satrga o`tgan sari ma`no kuchayadi. She`r so`ngida esa kulminatsion nuqtasiga ko`tariladi. "G`anim senga emas, menga pand bergan". To`rtlikda ichki tazod ham mavjud. Senga emas menga shaklida.

⁴ O`sha manba, 69-b.

⁵ O`sha manba, 73-b.

Ikkinchi to`rtlikda shoir mening yer ustidan ko`ra yer ostida tanishlarim ko`p deya iztirob chekadi. Abdulla Oripovning boshqa she`rlarida ham mana shunday ruhiy holat bor. Masalan “Pahlavon Mahmud qabri qoshida” deb nomlangan she`rida chorasiz qolgan inson timsoli,o`z muammolariga real hayotdan yechim topa olmay,ruhlar dunyosidan imdod so`raydi. Abdulla Oripov nazdida yerdagi insonlardan ko`ra, yer ostidagi insonlar unga yaqinroqdek...

Ammo juda ko`p she`rlarida markaziy o`rinni, hayotning bebaho inoyat ekanligi, tiriklikni eng buyuk ne`mat deb bilish egallaydi.

Oqshomdan boshlangay odatda tonglar,
Sukutdan uzulgay gulduros bonglar
Boshing bukma sira,xokisor banda
Erta ruhing topgay oliy ohanglar⁶

Naqadar go`zal falsafa! Shoir o`xshatishlarni shu qadar uyg`unlikda bir ipga tizgan. Bu motivatsion ruhdagi to`rtlikdir. She`rda misol keltirish orqali asosiy tushuncha mustahkamlanib borgan. Ya`ni oqshomdan keyin tong boshlanishi,guldurosning sukutdan uzilishi hamda ertaga ruhing eng oliy ohanglarni topishi mumkinligi ketma-ketlikda, insonni umid va ishonch sari da`vat etadi.

She`rni tahlil qilish juda muhim jarayondir. Bu jarayonda shoir shaxsi muhim ahamiyatga ega. Chunki she`rda shoir ruhiyati, unda kechayotgan iztirob,hasrat, iqrор, istak eng nozik qalb shivirlarigacha o`z aksini topadi. Bunga Abdulla Oripov o`z asarlarida shunday ta`rif beradi:” Qaysidir shoir ijodiga baho berayotganda faqat uning, ya`ni aynan bir shoirning ruhiy qiyofasidan turib qarash kerak. Mahorati mukammal, fikri tiniq ijodkorning qaysi mavzuda bo`lsin yozgan asari kitobxon qalbiga,albatta yetib boradi. Shu ma`noda yuksak pafosning ham, quloq ilg`amas lirik entikishlari ham o`z betakror qadru qimmat,sehru jodusi mavjud”.⁷ Darhaqiqat, inson uning tuyg`ulari turfa ranglarda jilolanadi. Uning qalbi, ruhiyati kardiogramma kabi

⁶ O`sha manba,76-b.

⁷ Oripov A. Tanlangan asarlar.7-jild. –T.,Sharq NMIU,2013.226-b.

doim turli chiziqlar izmida. Balandlik va pastlik... hamda bu tabiiy jarayon . Qachonki yurak to`xtasa, kardiogramma ham bir chiziqqa aylanadi. Xuddi inson kabi... Sevgi , muhabbat bu eng go`zal tuyg`ular. Har bir insonning yuragida muhabbatning eng kichik bo`lsada uchqunlari bo`ladi. Ba`zan shunday she`rlar bo`ladiki,o`sha she`rni o`qish ham bu uchqunni alangalatib yuboradi. Hazrat Ali (r.a) shunday deganlar” Aql tahorati ilm bilan,qalb tahorati ishq bilan olinadi”. Abdulla Oripovning ushbu to`rtligi ham muhabbat va uning iztirobi haqidagi eng kamyob va takrorlanmas obrazlardan biridir.

Oftob botib ketdi, ezildi boshim.

Yulduzdek sochildi ,ko`zimda yoshim

Hajringda bag`rimni yerga berurman

Tun bir lahad bo`lsa,oy qabrtoshim⁸

She`rning ikki misrasini o`qiganimizda Alisher Navoiyning “Orazin yopqoch ko`zimdan, sochilur har lahza yosh, Bo`ylakim paydo bo`lur yulduz nihon bo`lg`ach quyosh”. Shohbayti yodimizga tushadi. Ikkisida ham oftob yorning yuziga, yulduzlar esa, oshiq ko`z yoshia o`xshatiladi. Ammo, bu yerdagi farqni professor I. G`aniyev o`zining “Abdulla Orif falsafasi” asarida shunday izohlaydi: “Ammo, Alisher Naoiyda parallelizm yoki, istiyora emas, balki tashbeh san`ati qo`llangan. Tahlil qilinayotgan to`rtlikda esa, oftob yorning yuziga istiora qilinib, keying misrada tashbeh san`ati qo`llanayotir”. She`rnin 3-4-misralarida betakror obraz va holat ko`rsatilgan.

Hajringda bag`rimni yerga berurman,

Tun birga lahat bo`lsa, oy qabrtoshim.

To`rtlikda misradan-misraga o`ygan sayin quyuq ohangdorlikni his qilamiz. Oshiqning holati (darajalari ortib boraveradi). Istrobi oxirgi misrada bo`rttirilib ko`rsatilgan. Tun lahaytga va oy qabr toshga o`xshatilgan. Bu yerda juda ham nozik tashbeh ko`rsatilgan. Qabr-qora, qorong`u-istirobli...yor yuzini yopsa,oshiq uchun

⁸ Oripov A. Shoir yuragi. –Toshkent: Ma`naviyat nashriyoti,2003. 72-b.

butun zamin qabrga aylanadi. Tunni yoritgan oy ham u uchun qabrtosh. Misralarni qayta-qayta o`qisangiz yangi-yangi ma`nolarni kashf qilaverasiz.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, jamiyatning inqirozga tomon borishida ham rivojlanib yuksak darajada o`shida ham badiiy ijodning o`rni beqiyos. Abdulla Oripovning bu xususida shunday fikrlari borki, bu fikrlar barcha zamonlar uchun birdek ahamiyatlidir:

“Ijodiy ish qanchalik individual jarayon bo`lmasin, u alal-oqibat, ijtimoiy muhitdan tashqarida namoyon bo`la olmaydi. Qolaversa, badiiy ijod hamisha jamiyatni tutib turgan arqonlardan biri bo`lib kelgan”.⁹

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Oripov A. Tanlangan asarlar. 7-jild. –T:, SHarq NMUI,2013.-300 b.
2. Oripov A. Shoir yuragi. –Toshkent:Ma`naviyat nashriyoti,2003.-110 b.
3. G`aniyev I, Afoqova N. Abdulla Orif falsafasi. –Toshkent: Muharrir nashriyoti,2021.-308 b.

⁹Oripov A. Tanlangan asarlar.7-jild. –T:, Sharq NMIU,2013. 179-b.